

intézmények speciális körülményeik ellenére nemcsak céljaikat de működési módon jukat tekintve is sok közös vonást mutatnak. Közösek abban, hogy valamennyien a hagyományostól eltérő képzési szerkezetet és tanterveket alkalmaznak, amelyek a "normál" iskolákénál jobban alkalmazkodnak a hátrányos helyzetű gyerekek adottságaihoz. Közösek abban is, hogy valamennyien nagy szociális érzékenységet és szolidaritást táplálnak illetve deklarálnak a lemaradottak, az elesettek, a hátrányos helyzetből indulók iránt. Közösek abban is, hogy oktatási és nevelési módszereikben a tolerancia legalább olyan fontos érték, mint a teljesítményelvűség, a kettőt ötvözve próbálnak sikereket elérni nehezen kezelhető tanítványaik oktatásában. Közösek abban is, hogy sokkal éberebben figyelik a munkaerőpiac alakulását és sokkal frissebben, rugalmasabban alkalmazkodnak annak igényeihez, mint a normál iskolarendszer, amikor valamilyen szaktudás átadásával próbálnak tanítványaik jövendő egzisztenciájáról gondoskodni. És végül közösek abban is, hogy mind a jogi szabályozás, mind a finanszírozás tekintetében tökéletesen bizonytalan, a jövőt illetően beláthatatlan, kiszámíthatatlan és tervezhetetlen körülmények között működnek, gyakran a törvénytelenség határát súrolva végzik az állami gondoskodás hiányát pótló, önként és hivatásudatból vállalt tevékenysüköt.

Az esetleírások közreadásával kettős a célunk. Részben szeretnénk felhívni az állami oktatás irányítójának a figyelmét arra, hogy ideje lenne a "kísérleteknek" véget vetni, és eseti engedélyek és pályázati támogatások osztogatása helyett államilag garantált finanszírozással, szervezett intézményrendszer keretében gondoskodni a leszakadó társadalmi rétegek gyerekeinek eredményes felzárkóztatásáról. Másrészt, amíg ennek megvalósítása még várat magára, szeretnénk az intézményvezetők és pedagógusok figyelmét felhívni az itt közölt példákra, esetleg tantervi és módszertani ötleteket adva vagy egyszerűen csak morális tanulságul.

*Liskó Ilona*

### BÁNYAI JÚLIA NEVELŐOTTHON, BUDAPEST

A gyermek és ifjúságvédelem (itt nem részletezhető) történetének sokadik állomásaként a 80-as évek legelején jöttek létre az úgynevezett speciális nevelőotthonok. Létrehozásuk legfontosabb oka az volt, hogy az intézményhálózatba egyre nagyobb számban kerültek be nehezen nevelhető, sérvolt személyiséggű, gyakran túlkoros serdülők, akiknek magatartását családjuk, iskolai környezetük nem tudta tolerálni, és akik sok esetben már eljutottak a törvényel való összeütközésig is. Mivel területi ellátásuk nem volt megoldott, a gyármahatóságok gondozásba vételüket javasolták. A "normális" nevelőotthonok körülményei – a pedagógusok száma és felkészültsége, a magas létszám, a gyerekek által látogatott iskola intézményen kívüli elhelyezkedése miatt – nem voltak alkalmasak helyzetük rendezésére.

A speciális otthonok egyik célja az volt, hogy jobb pedagógiai ellátottságot, belső iskolai oktatást, intézményen belüli munkavégzési lehetőséget biztosítsanak a hatékonyabb, s az eredeti elköpzelések szerint az átlagosnál toleránsabb, egyénre szabottabb nevelőmunkához.

A valóságban azonban ezek az intézmények váltak a legnehezebbben kezelhető esetek gyűjtőhelyévé. Azok a gyerekek kerültek ide, akiktől minden más intézményben szabadulni akartak, akiket már sehol nem tudtak elfogadni. Ráadásul peremhelyzetük miatt ezek az

intézmények az itt dolgozó pedagógusok számára is lecsúszást, illetve büntetést jelentettek. Időbe telt és sok személycserével járt, amíg a gyerekek „másságát” elfogadó, toleráns pedagógiai szemlélet és módszer vált a nevelőmunka jellemzőjévé.

A nyolcvanas évek elején a Fővárosi Tanács döntést hozott, hogy a 14–18 éves korú, nehezen nevelhető, deviáns magatartású állami gondozott lányokat „korrekciós nevelésük és a termelőmunkához szoktatás révén történő reszocializációjuk” céljából a Bányai Júlia Nevelőotthonban kell elhelyezni. Ez persze értelmezhető volt úgy is, hogy „ha nem akartak vagy nem tudtak tanulni, hát akkor dolgozzanak.” A Bányai a hagyományos nevelőotthonokban „kezelhetetlen” lányok (és a fővárosi gyermekügyisek) számára az intézetet pályafutás utolsó stációját képviselte.

A hivatalosan is a „mumus” szerepkörébe került, 75 férőhelyes intézmény első pillantásra valóban nem kelthette a legjobb benyomást az ide érkező – szipuzást, alkoholt, csavargást, iskolakerülést, esetenként a Rákóczi teret is megjárt – lányok számára. Az épületet körülvevő több méter magas betonkerítés, az ablakokon akkor még fent lévő, vaspánttal megerősített rácsok vagy félelmet keltettek, vagy az azonnali szökés reakcióját váltották ki.

A munkavégzés deklarált pedagógiai eszközöként szerepelt az intézmény tevékenységei között. Az otthonban élők számára szervezett munkának azonban már jóval korábbra visszanyúló előzményei is voltak. A 60-as években is voltak a ház falai között olyan lányok, akik számára, mivel nem jártak iskolába, de a külső munkahelyeken sem tudtak megmaradni, intézményen belüli elfoglaltságot kellett teremteni. Ettől az időszaktól kezdődően az intézet vezetője mint „munkáltató”, illetve a „lánya” számára különböző cégektől munkát szerző felelős sokféle tapasztalatot szerezhetett a munkaerőpiac működéséről.

A munka szervezésekor hiába gondolták véig előzetesen az adott helyzetben leginkább megfelelő tevékenységeket, a valóságban a pedagógiai célcíktól szinte törvényszerűen alárendelődtek a nevelőotthon számára munkát adó vállalatok nyers gazdasági érdekeinek. A vállalatok a létszám- és bértömeggazdálkodás időszakában elsősorban olcsó munkaerőt kerestek, hogy saját kvalifikált dolgozóikat jobban meg tudják fizetni. A gyerekek pedig kénytelenek voltak az időigényes, de rosszul fizetett segédmunkákat elvégezni. A feltételek semmiben sem különbözik a magyar vállalatoknál akkoriban tipikus állapotuktól: a munka folyamatosságának hiánya miatti hosszú állásidők, majd az ezt követő határidős hajsza jellemzte a helyzetet. A szervezetlenség gazdasági következményeit ez esetben súlyosították a pedagógiai hatások.

Az akkoriban végzett munkák többnyire egyszerű bedolgozói feladatak voltak: csengők, csomagtartók, villanykapcsolók, camping-ágyak vagy Zsiguli műszerfalak összeszerelése; szappan, babaolaj, wc-papír, alkoholeszencia vagy acél fűrészlapok csomagolása; szőrméjátékok készítése, cipzár-javítás.

Van olyan cég, aikivel a kapcsolat már 20 éve fennáll, s a kedvező tapasztalatok alapján még a „Kiváló Áruk Fóruma” jelzést viselő termékek elkészítését és szállítását is a lányokra merték bízni. Akkoriban néhány esetben a vállalat az intézetek számára még szakképzési illetve elhelyezkedési lehetőséget is jelentett.

A gazdaságban végbement változások közvetlenül érintették az intézetet is. Amikor a létszámgazdálkodást felváltotta a bérháztartás, megszűntek a munkakönyves munkák. A cégek egy része tönkrement, vagy kivonult a nevelőotthonból.

Egyre nehezebb volt megrendelést találni, s jellegük miatt a még megmaradt bérháztartás egyre kevésbé jelenthettek sikeresményt az otthonban dolgozó lányok számára (pl. vasszögek tonnaszámra történő csomagolása). „A gyerek nem akarta csinálni, a pedagógus nem akarta csinálni”. Időközben az elhelyezkedés nehezebbé vált, s bebizonyosodott hogy a munkaerőpiac egyre kevésbé van igény a teljesen képzetlen álláskeresőkre.



Az intézetbe került gyerekek hátrányai egymást erősítették. Személyiségproblémáik tanulási nehézségekkel párosultak, a képzés hagyományos formáiba így nem tudtak bekapcsolódni. Szakképzettség hiányában pedig kiszorultak a munkaerőpiacról, ami valószínűsítette, hogy az intézet elhagyása után a társadalom perifériájára sodródnak.

Az iskolai kudarcok sorozata után ideérkezett riznenévesek számára az intézet vezetői olyan képzési formát kerestek, amely megfelel képességeiknek, s vonzóvá tehető számukra.

Ahogy ők maguk megfogalmazták: „Olyan iskolát képzeltünk el, amelyik a gyerekek személyiségehez idomul, s nem a gyerekeket kell az iskolához idomítani, hiszen ez utóbbiról már kiderült, hogy nem megy. Olyan szakmát kerestünk, ahol a kreativitás is fejlődik, s amely a szépségével is hat a személyiségre.”

Az ide kerülő lányok előélete tele volt izgalmas ingerekkel, olyan helyzetekkel és szokásokkal, amelyek az örömszerzés pótüzereként működtek ugyan, de mégis nagy vonzerőt jelentettek számukra. Az intézetbe kerülés megfosztotta őket ezektől az élményektől. Márpedig bármiféle pedagógia csak akkor lehet hatásos, ha a felkínált értékeket vonzóvá is tudja tenni. Ahogy az iskola igazgatója az új képzési forma bevezetése mellett érvelve megfogalmazta: „Ha valamit elveszünk tőlük, ahelyett valami új izgalmat kell adnunk.”

Akkoriban – 1988 tavaszán – a sajtóban megjelent egy rövid riport az iskoláról. Az abban szereplő egyetlen mondat: „az igazgatónő virágkötészetről álmodik” felkeltette egy magánkézben lévő kertészeti egyesület vezetőjének figyelmét. Az egyesület elnöke megkereste az otthon igazgatónőjét és a kölcsönös érdekeltség alapján együttműködést ajánlott. Az előzetes megállapodásban az szerepelt, hogy a képzés a nevelőotthonban folyik, az egyesület pedig segítséget nyújt a gyakorlat megszervezésében. „Cserébe” a nevelőotthoni lányok mellett az egyesület dolgozóinak gyerekei is részt vehetnek az új, végzettséget is adó képzési formában. A nevelőotthon udvarára nyugati autóján begördülő elnök, és főként e különbözők által hitelesített csábító ígéretei fellelkesítették az intézeti gyerekeket.

A két intézmény vezetői közösen fordultak engedélyért a Mezőgazdasági Minisztériumhoz, ahol az Oktatási Főosztályon maximális segítőkészsggel találkoztak. A Fővárosi Művelődési és Oktatási Osztály munkatársai azt ajánlották, hogy működjene inkább a Kertészeti Szakmunkásképző Intézet kihelyezett tagozataként. Ők azonban a bejáratott út, azaz a „normál” szakképzési rendszerbe való bekapcsolás helyett saját elképzeléseiket akarták követni.

Hamarosan megjelent az iskolarendszeren kívüli szakképzésről szóló rendelet, amely biztosította a jogszabályi kereteket az elkövetett iskola megvalósításához. Az ágazati szakmajegyzékebe sorolt szakma neve: virágdekor, s egy önálló virágüzlet vezetéséhez szükséges ismereteket nyújt.

Az 1988/89-es tanév megnyitóján jelen volt és együtt örült minden érdekelt: a fővárosi ügyosztály vezetői, a gyakorlati képzésbe bevont virágüzletek tulajdonosai, és mindenekelőtt az új képzési formában résztvevő 9 intézeti kislány és nevelőik. A minisztérium képviselője személyesen adta át az egyszeri alkalomra szóló engedélyt, amely a kertészeti egyesület elnökének nevére szólt. Az engedély kedvezményezettjeként a nevelőintézetet jelölték meg.

A képzés szerkezeti felépítése nagy gyakorlati óraszámot biztosított, de kibővült mindazokkal az elméleti és szakelméleti tudnivalókkal is – kémia, biológia, művészettörténet, kirakatrendezés, adózási, kereskedelmi ismeretek és számítások –, amelyek nélkülözhetetlenek a szakma színvonalas műveléséhez. A képzés első két hónapját kizárolag a gyakorlatnak szentelték. Az elkövetés az volt, hogy a gyerekek a szakma minden széletébe kapjanak bepillantást, ismerjék meg az összes helyszínt (nagybani piac, üzletek, kertészet).

A lelkesedés töretlen volt, annak ellenére, hogy a gyerekeknek a legnagyobb télben is rendszeresen kora hajnalban kellett kiérniük a város másik végén lévő piacra. Mert ez egy



ilyen szakma. És azt látták, hogy így tesznek a sikeres "virágosok" is. A tanárok is ugyanilyen lelkesedéssel – és mindenkor hasonló terheket vállalva – vettek részt a képzés minden nap szervezésében.

A tanulóknak azonban hamarosan tapasztalniuk kellett, hogy annak ellenére, hogy az üzletekben keményen dolgoznak, és kézzel fogható hasznat hajtanak, a korábbi figyeltek ből szinte semmi nem valósult meg. Keserű szájizzel tapasztalták, hogy az egyébként jól jóvedelmező üzletekben ők csak – bejelentés nélküli – heti 40 órán át igénybe vehető olcsó munkaerőként kellenek.

Az egyesület támogatói buzgalma is alábbhagyott, a szaktanárok nem kapták meg a pénzüköt, így lassanként elmaradóztak. A képzés tanügyigazgatási oldala is rendezetlen maradt.

Eközben az intézet igazgatónője beadványokat és pályázatokat fogalmazott. Az ezen nyert összegből saját gyakorlóüzletet tudtak nyitni. A kertészeti egyesület a saját telephelye közelébe – vidékre – vitte el az iskolát és a vizsgáztatási lehetőséget. A távolság miatt az intézet gyerekek a további részvételt már nem tudták vállalni.

A virágkötészet mellett egy másik képzési irány felé is elindultak. A gépírás oktatását szintén nagy lelkesedéssel szervezték meg, a végeredmény azonban arra figyelmeztetett, hogy bizonyos területeken nincs esély a versenyképes képzettség megszerzésére. Hiába érnek el a lányok szorgalmas munkával elfogadható teljesítményt a gépírásban, hiába tanulnak meg jó ütemben másolni-gépelni, az elhelyezkedésre ma már csak annak van esélye, aki gyorsírni is tud, ért a szövegszerkesztéshez, és egyre inkább követelményre válik legalább egy idegen nyelv ismerete. A gépíró tanfolyamot végzett 12 lány közül csak hárman tudtak elhelyezkedni.

Ezekből a tapasztalatokból okulva folytatták a szakmatanulási lehetőségek bővítését. Mindenekelőtt hozzákezdtek egy szakmai stáb kialakításához. Az intézetben dolgozó pedagógusok közül néhányan mestervizsgát tettek a Budapesti Művelődési Központ népi kismesterségeket oktató tanfolyamán<sup>†</sup>, vagy beiratkoztak az újonnan induló kurzusokra. Így már volt olyan szakember, aki a szövést, fazekasságot, bőrművességet és a kosárfonást is oktathatta. Kezdetben csak szakköröszerű formában működött a képzés.

Időközben a tantestület tagjai fokozatosan azonosultak a szakképzéssel kapcsolatos vezetői elkötelezettséggel. Az igazgatónő pedig nem adta fel, minden lehetséges forrást felkutatott, s művelte az oktatási intézmények vezetői körében ma legfontosabb műfajt: pályázott. Így fokozatosan sikerült kialakítani a szakmák oktatásához szükséges műhelybázist. A délutáni foglalkozásokon felkészített gyerekeket a Kézműves Baráti Társaság vizsgáztatta le. Összesen 24-en kapták meg a díszes oklevelet, amely egyelőre csupán azt igazolta, hogy elvégezték a tanfolyamot, s egy kis jártasságot szereztek a mesterségekben.

A gyerekeknek a vizsgával kapcsolatos félelmei és szorongásai arra ösztönözték a program szervezőit, hogy pszichoterápiás foglalkozásokkal egészítsek ki a szakmai felkészítést. E foglalkozásokat személyiségpépítésnek neveztek el, s az a céljuk, hogy a teljesítmény eléréséhez szükséges önbizalmat erősítsek.

1991 tavaszán újabb kérelmet adtak be a művelődési tárcához. Az oktatási törvény módosításából adódó lehetőséggel élve engedélyt kértek egy speciális szakiskola alapításához. Most már az iskolarendszeren belül, de még mindig ragaszkodva az önállósághoz, és bízva a fejkvóta jelentette viszonylagos anyagi biztonságban.

<sup>†</sup> A Budapesti Művelődési Központban másfél évtizede működő speciális pedagógus-továbbképzésből nőtt ki egy kézműves mesterségeket oktató képzési forma, amelynek ma már több rucat követő iskolája van szerte az országban.



A képzés programja egyfajta "koktéł", ahogy az igazgatónő kicsit ironikusan fogalmazza. Merítettek a Budapesti Művelődési Központ által kidolgozott, úgynevezett esélyjavító programcsomagból, kidolgozták saját személyiségépítő programjukat, hasznosították a külföldi tanulmányutakon látottakat, de mindenekelőtt a saját több mint másfél évtizedes tapasztalataikra és az itteni gyerekek ismeretére építettek.

Ugyancsak pályázatot nyújtottak be a Fővárosi Munkaügyi Központhoz pályakezdő munkanélküli fiatalok átképzésére szóló javaslattal, a három népi mesterség mellett a textil és ruhaipari varrómunkás szakmára. Az elkövetés szerint az átképzés keretében 4 csoportban 8–8 gyerek kaphatna lehetőséget a további tanulásra.

1991 szeptemberében a tanévkezdetkor még nem volt hivatalos döntés az iskola engedélyezéséről, s a pályázatra sem érkezett válasz. Az önkormányzathoz írt támogatási kérelem ugyancsak nem hozott eredményt.

Októberben egy banktól érkezett némi támogatás (50 ezer forint), majd egy másik intézménytől alig ennek a fele. Az iskola ezzel ideiglenesen lélegzethez jutott. Ezt követően egyszerre érkezett meg két hír: az iskolaalapítási kérelmet elfogadták, már csak az önkormányzat jóváhagyása szükséges, és a Munkaügyi Központhoz benyújtott pályázat is elfogadásra került. 1992 májusában a Fővárosi Közgyűlés jóváhagyta az iskolaalapítást, és megírta az ehhez kért közel 1,5 millió forintnyi támogatás átutalását is.

A képzés finanszírozásával kapcsolatos gondok azonban ezzel nem oldódtak meg, hiszen a speciális szakiskolák gyakorlati oktatására nincs külön kvóta, a Szakképzési Alaphoz pedig azért nem nyújthatnak be pályázatot, mert az általuk folytatott képzés nem minősül teljes értékű szakképzésnek.

Az évek során benyújtott pályázatokkal az iskola minden előzetesben közel 7 millió forintnyi támogatást szerzett a szakmai képzésre. Azóta újabb pályázatot adtak be közhasznú munkára: a képzés szakemberállományának bővítése céljából pályakezdő iparművész tanárokat várnak. Ezzel a 13 személy foglalkoztatására vonatkozó pályázattal további 2,8 millió forintot nyertek.

Az átképzésbe más nevelőotthonok lakói is bekapcsolódtak. Az iskola időközben kinyitotta kapuit a nem nevelőotthoni gyerekek előtt is. Ebből azonban kétféle gond adódik: szakmai képzés céljából főként olyan, halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek érkeznek ide, akik sokszor még a bentlévőknél is súlyosabb problémákkal küszködnek. Másrészt a "kül-sőök" szülei aggódnak, hogy a gyerekeik ebben a sokat próbált közegben "eltanulják a rosszat."

A lassan 5 éve folyó útkeresés pedagógiai tapasztalatai egyértelműen pozitívak. Az itt élő gyerekeknek alkalmat teremtettek arra, hogy érdekes, alkotó tevékenységet végezzenek, s ennek révén kézzel fogható bizonyítéket kapjanak arról, hogy képesek a színvonalas teljesítményekre.

Ezt bizonyítják azok a látványos sikerek is, amelyeket az iskola a különböző szakmai rendezvényeken arat, ahol valósággal "testőrséget" kell biztosítani a kiállított munkadarabok mellé, mert a lelkes csodálók mindenáron szeretnék megszerezni azokat. A sok esetben valóban igen magas színvonalú termékek megvásárlására akár külföldi érdeklődés is lenne. Gondolkodnak azon is, hogy az itt végzettekkel a műhelyfoglalkozások kiváltása érdekében önálló vállalkozást kellene indítani. Ugyancsak fontos visszajelzés az itt folyó munka eredményességről, ha a végzettek további sorsáról, szakmai sikeréről kapnak hírt. Mint például arról a volt tanulójukról, aki sok pályázó közül nyerte el jelenlegi állását egy nagy hírű iparművész mellett.

A biztatónak egyedi példák ellenére a képzés jövőjével kapcsolatosan még vannak tisztázatlan kérdések. mindenekelőtt a képzés hivatalos elismertetése – az országos szakmajegyzékre

történő felvétele – várat magára. A folyamatos működéshez a finanszírozást – beleértve a gyakorlati képzés költségeinek fedezését is – állandó forrásokból kellene biztosítani. A szűkebb értelemben vett mesterségbeli fogások elsajátításán túl szükség lenne a megélhetést biztosító ismeretek átadására is. Mindenesetre annak megítéléséhez, hogy az itt szerzett képzettség mennyiben nyújt támaszt ezeknek a hátrányos helyzetből induló gyerekeknek az önálló életkezdéshez, egyelőre túlságosan kevés a tapasztalat.

*Tót Éva*

## BELVÁROSI TANODA

A "Belvárosi Tanoda" Alapítvány egyéves felkészítő munka után, 1990 őszén kezdte meg működését. Az Alapítvány tevékenységének célja a 16–22 éves, középiskolákból kimaradt, kallódó fiatalok megkeresése, gondozása, képzése. E cél megvalósítása érdekében alakult meg a Belvárosi Tanoda, amely személyre figyelő módszerrel dolgozó, érettségit adó középiskola.

Kétéves működési tapasztalat után elmondható: a Belvárosi Tanoda tevékenységének lényege, hogy a minden más intézményből kisorult, s ráadásul semmilyen képesítéssel sem rendelkező fiatalok számára személyre szóló életesélyeket fogalmazzon meg, veltük közösen, s őket olyan pszichés és fizikai állapotba hozza – az érettségi idejére –, hogy esélyeikkel élni tudjanak. Az itt dolgozók elsőlegesen segítő személyek, segítségük a diákok életének minden területére kiterjed.

Meggyőződésünk szerint nincs "buta diákok", vagyis minden ember ért valamihez. Az iskolában dolgozó pedagógusoknak "csak" az a dolguk, hogy diákjaiikkal együtt közösen gondolkozva megtalálják, ki miben és hogyan tudja érdeklődését, képességét leginkább fejleszteni. Ezek után ehhez a fejlődéshez kell az iskolának biztosítania a diákok számára a lehetőséget, a megfelelő lékgötör.

Ezért felvételinknél nem szempont az aktuális tudásszint vagy a hozott bizonyítvány(ok). A felvételi első lépése a jelentkező tájékoztatása az iskola működéséről, illetve tájékozódás az ő helyzetéről és elvárásairól. A két objektív feltétel – 16–22 éves életkor, elkezdett középiskola(ák) – mellett a Tanodába való felvétel esélyét *rászorultság* határozza meg. Ezen azt értjük, hogy a jelentkező képtelen lenne tanulmányait hagyományos módon működő iskolában folytatni, mert az átlagosnál nagyobb személyes odafigyelést igényel. A felvételi egy beszélgetés, amelyen részt vesz a Tanodát működtető stáb és a jelentkező, s a beszélgetés témaja a felvételiző addigi életútja, tervei, elvárásai, jelenlegi helyzete. A felvételről való döntést a felvételiztető stáb közösen hozza, a jelentkezőkről kapott ismeretei és szubjektív benyomásai alapján. A túlbelentkezés 10–15-szörös évente. Felvételire minden év júniusában, az érettségi után kerül sor.

Az eddig érettségitettek közül 8 diákkal egy év alatt, 10 diákkal két év alatt szerezte meg az érettségi vizsgát. Nappali tagozaton 3 fő szerzett szakmunkás bizonyítványt, az egyéni tagozaton 6 fő rendelkezik szakmunkásvizsgával.

A 70 fős diákcsoport (40 fő nappali tagozat, 30 fő egyéni felkészülésű tagozat) heterogén összetételű. Ez egyrészt abból fakad, hogy a középiskolából való kimaradás oka sokféle: viselkedési problémák, beilleszkedési zavarok, tanulmányi probléma a magas vagy túl alacsony követelményszint miatt, betegségek, életvezetési nehézségek, devianciák, krízishelyzetek, az iskolai normák és lélkör el nem fogadása, zavaros családi háttér. Másrészt széles skálán mozog – és nem csak iskolatípustól függően – a hozott tudás. Gyakori az iskolai előéletekben a rövid idő alatt több iskolával, illetve iskolatípussal való próbálkozás, és ezáltal